

MAHDUMKULU VE TASAVVUF ANLAYIŞI

Fikret TÜRKMEN*

Bir şâiri değerlendirirken, şâirin yaşadığı devrin sosyal ve siyasi hadiselerini dikkate almak zorundayız. Çünkü şâirin söyledikleri ile bu hadiseler arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu yüzden Mahtumkulu hakkında konuşmaya başlamadan önce O'nun yaşadığı devrin siyasi ve sosyal hadiselerini hatırlamak ve hatırlatmak kaçınılmazdır.

Mahtumkulu'nun yaşadığı ve yazdığı 18.asır Orta Asya'daki bütün Türk boylarının, haliyle Türkmenlerin de büyük sıkıntılar çektiği birasırdır. Bu yüzyılda Türkler güçlü bir devlete, yani merkezî bir otoriteye sahip olmadıkları için, küçük küçük hanlıklar bulunmaktadır. Bu hanlıklar diğer hanlıklar üzerinde egemenlik kurma mücadelelerine girişmişler, bu mücadele esnasında da, halka her türlü zulmü ve haksızlığı reva görmüşlerdir. Hanlıklar arasındaki kavganın yanında, aynı hanlığın içinde yer alan kabileler arasında da bitmek tükenmek bilmeyen hadiseler yaşanmıştır. Eğer hanlıklar arasındaki kavgaya "dış karışıklıklar" dersek, aynı hanlıktaki kabileler arasındaki kavgalara da "iç karışıklıklar" adını verebiliriz. 18.asırda Türkmenleri rahatsız eden âmillerin başında bu "iç ve dış karışıklıklar" gelmektedir.

Bunun yanında ekonomik istikrarsızlıkla yerleşik hayata geçmeye başlamanın getirdiği sıkıntılar da unutulmamalıdır. Mahtumkulu, saydığımız bu sıkıntıların şekillendirdiği bir hayatı yaşayan Türkmen halkının içinden çıkmış, şiirleriyle bu zorluklarla mücadeleye, haksızlık yapanlara ve haksızlıklara maruz kala'nlara da hitap etmeye gayret etmiştir. Şiirlerinde bol bol nasihatlar vermesi, böylece insanları uyarıp, onlara doğruyu gösterme endişesi taşıması, büyük bir ihtimalle buradan kaynaklanmaktadır. O, nasihatlerini dini bir hava içinde vermekte, dinin emir ve yasaklarını herkesin anlayabileceği bir şekilde

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

söylerken, beşeri münasebetleri zedeleyen hâl ve davranışlardan da, insanları uzaklaştırmaya çalışmaktadır. "Tan Atmazdan Burun" şiiri, O'nun bu yönünü çok güzel aksettirmektedir. Şâir, bu şiirinde özetle şu hususları sıralamaktadır: İnsan gafil gafil yatmamalı, tan atmadan önce kalkmalı; taatini yiğitlikte (gençlikte) yapmalı; ihtiyarlığı beklememelidir. Eşi dostu gücendirmemeli, kula köleye kötü muameleden uzak durmalıdır. Tövbe etmek için de beklememeli, kardeşlerin ağlayıp yensiz yakasız bir dona sarmasından önce, tövbe edilmelidir. Bu dünyaya gelen herkes geçecektir, insanlar ecel şerbetinden mutlaka içeceklerdir. Dünyayla fazla meşgul olmamalı, dünya endişesi sebebiyle insanları kırmamalıdır, zira ecel "şâh u gedâ" ayırımı yapmaksızın herkesi ziyaret edecektir. İnsan dilini giybetten korumalı, iki kolunu bağlatmamalı (yani onlara da sahip olmalı)dır. Daha alt tabakalara mensup olan insanlara hıyanet edilmemelidir, çünkü her insan Allah'ın sevgili bir kuludur; bu konuda ayet ve hadisler bulunmaktadır ve bunları ölmeden önce anlamaya çalışmalıdır. İnsanları gücendirmemek, gönül kırmamak bütün mutasavvıfların üzerinde durduğu bir konudur. Yunus Emre "Bir gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil" diyor. Bu konu üzerinde ısrarla durulmasının sebebi, tasavvufa göre gönlün "tecelligâh-ı ilahî" "Allah'ın tecelli ettiği yer" olmasıdır. Görülüyor ki, Mahtumkulu Anadolu sahası mutasavvıflarından farklı bir anlayışa sahip değildir. Yine Mahtumkulu'nun gençlikle ilgili sözleri bize "Beş şeyden önce beş şeyin kıymetini biliniz; ihtiyarlıktan önce gençliğin, fakirlikten önce zenginliğin" şeklindeki hadisi, ölümle ilgili sözleri de "Bütün nefisler ölümü tadacaktır" mealindeki âyeti hatırlatmaktadır. "Ecel-şerbet, ecel-ejderha, can-emanet" teşbihleri İslami Türk Edebiyatı'nın klasik teşbih unsurlarındandır. Aynı şekilde, ilk harflerinin bize "edeb" kelimesini verdiği "eline, diline, beline sahip olmak" düsturu Mahtumkulu'nun bu şiirinde de yer almaktadır. Bu örneklerle dayanarak, Mahtumkulu'nun vermek istediği mesajların kaynakları, tanıdığımız diğer meşhur mutasavvıfların kaynaklarıyla ortak.

Mesajları Mahtumkulu'nun mesajlarına çok benzeyen zirve bir isim vardır: Yunus Emre. Aralarındaki dinî - tasavvufî anlayış ve remizlerin ortak oluşunu açıklamak hiç de güç değildir. Ancak onların yetiştikleri ve mücadele ettikleri sosyal, siyâsî ve ekonomik şartlar da birbirine çok benzemektedir. Yunus'un yaşadığı dönemde, kurulu düzenin yıkılmış olması, beylerin ayaklanmaları, Moğol akınları ve yerleşik hayata geçişin sıkıntıları, Anadolu'yu kasıp kavurmaktadır.

Ümitsiz, canından bezmiş Anadolu inşaları için Yunus Emre, bir ümit ışığı olmuş, korumasız her türlü tehlikeye maruz bir halde yaşayan insanların yanında yer almış ve onları himaye etmeye çalışmıştır:

"Kastım budur şehre varam
Feryâd ü figan koparam"

ifadesi, hiç bir güvenliği bulunmayan yağmalara, çapullara sık sık maruz kalan köylerin ve köylülerin yanında yer aldığını gösteren delildir. Yunus Emre, yerleşik hayata geçiş sıkıntıları yaşayan halka, toprak sevgisi ve toprağa bağlanma duygusunu aşılama çalışmıştır: "Ben ayımı yerde gördüm", "Topraktan biter küllisi", "Bana rahmet yerden yağar" gibi mısraları da, onun bu yönünü verir.

Yunus'un yaşadığı 13. asırdaki durum, Türkmenler için 18. asırda söz konusudur. Daha önce de söylediğimiz gibi, bu sırada merkezî bir otorite bulunmamakta, hanlar ve hanlıklar arası çekişmeler yaşanmaktadır. Geniş halk kitleleri hanların veya adamlarının yağmalarına, çapullarına maruz kalmakta, bu durum zaten ekonomik bir sıkıntı içinde bulunan halkın durumunu daha da güçleştirmektedir. Bu şartlar altında Mahtumkulu da -Yunus Emre gibi- fildişi kulesine çekilmemiş, halkın moral gücünü yükseltmeye çalışırken vurguncuları, soyguncuları da iyiliğe davet etmiş, kötülerle ve kötülüklerle mücadelesinden asla vazgeçmemiştir. İyi insan, kötü insan mukâyesesine çok yer vermiş, iyi insanın üstün vasıflarını, kötü insanın da zaafalarını ortaya koymuştur. İyi insanı "mert", kötü inşam da "namert" olarak adlandırmış; iyiliksever ve adaletli olmayı, sır saklayıp obaya hayrı dokunmayı iyi insanın vasıfları, korkaklığı, kavgadan kaçmayı, riyakarlığı, sır saklamamayı, cimriliği ve muhannetliği de kötü insanın vasıfları olarak görmüş ve göstermiştir. Beyliğe lâyık olmayan, merhametsiz, zâlim idarecileri taşlamaktan ve uyarmaktan geri durmamıştır. Zâlim Fettah Han için söylediği şu mısralar¹ zikretmeye değer niteliktedir:

Ayrdın atadan, anadan, kardaştan

Kollardan, ayaktan, sakaldan saçtan

.- Dendandan, zebandan, akıldan huştan

. . Zindan ettin bu cihanı sen Fettah.

¹ Bu makalede verilen Mahtumkulu'na ait şiirlerin hepsi Himmet Biray. Mahtumkulu Divanı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992. adlı çalışmadan alınmıştır.

Yine

Gömüldü deryalar yıkıldı dağlar
Yetimler göz yaşın döke başladı
Orramsıdan bolan haramhor beğler
Yurdu bir yanından yıka başladı.

.....

.....

Yarlığı yürüyen nurbatsız beğler
Fukaranın gözde yaşın anlamaz.

.....

.....

Fakire cebreden zalimin işi
Ruz-ı mahşer divanında bellidir.

gibi mısraları, O'nun kimin yanında ve kimin karşısında olduğunu açıkça göstermektedir.

Arap at yovlu yiğide
Almaz zülfikâr gerektir.

Yiğit oldur yurt üstünde
Canın verse din üstünde
Koç yiğitler il üstünde
Namus ile ar gerektir.

Mert yiğit mert yerden öner
Namert asılha mert bolmaz
Kurdun gözünde od yanar
Çakal-tilkiler kurt olmaz.

Namert kimdir biler bolsan
Ne dersen; der: başüstüne
Azmayısın kılar bolsan
Hiç tapılmaz iş üstünde.

Mahtuinkulu'nun üzerinde durmaya ve konuşmaya çalışacağımız asıl yönü, tabii ki dinî ve tasavvufî şahsiyeti olacaktır. Hemen hemen bütün şiirlerinin iskeletini din ve tasavvuf meydana getirmektedir. Gönlü Allah aşkıyla, peygamber sevgisiyle ve ehl-i beyt muhabbetiyle dopdolu olan Mahtumkulu bir tarikat ehlidir, bir Nakşibendi dervişidir.

Türklük âleminin ilk ve en büyük hocası, din ve tasavvuf zincirinin ilk halkası tabii ki Ahmed Yesevî'dir. Mahtumkulu da O'nun manevi bir müridi ve Türkmen koludur, denilebilir.

Hazret Ali etgeç aleme da'vî,
Kaftan kafa düştü hazretin çavı,
Ya, iklim eyesi Ahmet Yesevî,
Benim sahip-cemâlimi görsün mü?

, Hacı Bektaş, Abdülkadir,
Hoca Ahmet, İmam Rızâ'dır,
Feridun bir evliyâdır.
Barından bir himmet islerin.

Ahmet Yesevî bütün Türk dünyasında sevilip sayılır. Bunun sebebi ise şudur: Türklük âleminin ayrı ayrı muhitlerinde sevilen sayılan ulu kişiler vardır. Bu ulu kişilerin beslendikleri ana kaynak da Ahmet Yesevî'dir. Her büyük kişi Yesevî'yi daha büyük bilmiş ve böylece O'nun büyüklüğü Türk dünyasında bir müşterek haline gelmiştir. İyilik, hoşgörü, sevgi, merhamet, cesaret, dünyanın faniliği, Allah ve Muhammed sevgisi... gibi hususların Türklük âleminin her tarafında en yüce değerler olarak görülüp benimsenmiş olması, belki de bu konuları ilk defa Ahmet Yesevî'nin işlemiş olmasındandır. Mahtumkulu da bu değerleri tekrar tekrar işlemiş, insanların gönlüne yerleştirmeye çalışmıştır.

Mahtumkulu, şairlik gücünü Hz.Muhammed'in dört halifenin ve erenlerin bulunduğu bir mecliste, kendisine sunulan bir badeyi içerek kazandığını söylemektedir. "Turgıl Dediler", "Külahlı Geldi", "Uçtum Yârenler", "Boldum Giryâne" adlı şiirlerinde şair oluşunu anlatmaktadır. Biraz önce de söylediğimiz gibi kendisine sunulan bir badeyi içmiş, aklı başından gitmiş. Hz. Peygamber'in kendisine "açık yol" dilemesinden sonra bütün âlemin sırlarına vakıf olmuştur. "Turgıl Dediler" şiirinde bu macerayı şöyle anlatmaktadır: Bir gece yansı, yatarken, gelen dört atlı tarafından kaldırılmış, kendisine "fırsat cayfndaki erler gösterilmiştir. Orada dört mert kişi görmüş ve başı dönmüş, daha sonra iki divane tarafından başka bir yere götürülmüştür. Buraya da yeşil giyimli, yeşil âsâlı dört atlı gelmiş, meclis halkasının daha çok kişiyle kurulmasını istemişlerdir. Bu esnada dışardan gelen altmış atlı görmüşler "Muhammed" deyip karşılamışlar, hâl hatır sorduktan sonra, şairimizi

Dildi dağların zîrini.
Tapmayan biri birini.
Âşık Ferhât ol Şîrîni,
Seven dek sevmişim seni.

Eğdi meni dünyâ malı,
Bolmadı aşkım kemâli,
Seyfû'l-Melek Mâh-cemâli,
Seven dek sevmişim seni.

Bastı muhabbet nişânı,
Keşt eyledim çâr köşeni.
Yemende Varka Gülşeni,
Seven dek sevmişim seni.

Gitti elden ihtiyâri,
Kalmadı sabr u karârı.
Âşık Nevruz, Gül-Ferhân,
Seven dek sevmişim seni.

Bir gün yoluktular Hızra,
Durdular, niyaza, nezre.
Birbirini Vamık, Azra,
Seven dek sevmişim seni.

Gezdiler Rumun düzünü,
Berdîler hakkın karzını, 11
Arızda Kamber Arzuyu,
Seven dek sevmişim seni.

Tutmadı onlar dünyâyı,
Kalmadı yâri yâranı.
Misli ol Tahir Zühreyi,
Seven dek sevmişim seni.

Bu dünyâ koyuptur kimi,
Hoş tutun beş günlük demi.
Âşık Garip Şâh Senemi,
Seven dek sevmişim seni.

Mahtumkulu, dünyâ fânî,
Ötüptür Rüstemler, kanı?
Ay, gün ü zemin, âsmânı,
Seven dek sevmişim seni

Mahtumkulu bu şiirinde Hz. Muhammed'e karşı duyduğu sevgiyi anlatmaktadır. Hz. Muharnmed sevgisi "İslami Türk Edebiyatı" nın en sık işlediği konuların başında gelmektedir. Gerek Divan gerekse Halk Edebiyatı şairlerinden bu konuyla ilgili binlerce mısra zikredilebilir. Allah'a hamd ü sena eyledikten sonra Peygambere salat u selam göndermek bir gelenektir. Hatta "Mevlid" gibi "Su Kasidesi" gibi, Hz. Muhammed sevgisini işleyen müstakil eserler bile vardır. Mahtumkulu'nun "Sevmişim Seni" adlı bu şiiri aynı temanın Türkmen edebiyatında da işlendiğini ve Anadolu sahasındaki edebiyatla ortaklık taşıdığını göstermektedir. Şiirlerinde Hz. Nuh'a, Hz. İbrahim'e, Hz. Yusuf'a, Hz. Eyyub'a. Hz. Musa'ya ve daha sayamadığımız isimlere yer veren Mahtumkulu, bu şiirini sadece Hz. Muhammed sevgisi hasretmiştir.

O ilk dörtlükte Hz. Peygambere "habib" olarak seslenmekte, O'nun "Hak Resülü" olduğunu söyledikten sonra, O'nu içten, can u gönülden, dervişlerin "Kadir Gecesi" ni sevdiği gibi sevdiğini ifade etmektedir. Fuzuli çok meşhur bir gazelinde de Hz. Muhammed'e aynı kelimeyle seslenmektedir:

Gül-i ruhsârma karşı gözümde kanlı akar su

Habibim fazh güldür bu akan sular bulanmaz mı

Kadir gecesi, bütün müslümanlar için en kutsal gecelerden biridir. Kur'ân-i Kerim'de "bin aydan daha hayırlı" olduğu ifade edilen bu gecede, sabaha kadar rahmet ve mağrifet kapılarının açık kaldığı da bildirilmektedir. Dervişler içinse Kadir gecesinin ayn bir anlamı daha vardır. Onlar için bu gece, varmak istedikleri son noktayı ifade eden bir simgedir. Dolayısıyla, dervişlerin Kadir gecesine olan sevgileri tarikat ehli olmayan müslümanların sevgisinden oldukça farklıdır. Mahtumkulu, bu motife yer vermekle, Hz. Muhammed'e karşı duyduğu sevginin derecesini ve samimiyetini çok mahirâne bir şekilde ortaya koymuş olmaktadır. Bu kullanım, aynı zamanda O'nun hem şairlik gücü hem de kültürü hakkında ipuçları vermektedir. Bu geceye duyulan sevgiye Yunus Emre de şiirlerinde yer verir.

Dördüncüsü hakikat ere eksik bakmaya
Bayram ola gündüzi Kadr ola gicesi. , ...
Bize Kadir Gicesidir bu gice - ...
Ki irte olmasun seher gerekmez

İkinci dörtlükte Hz. İbrahim'i zikreden şâirimiz üçüncü dörtlükte Hz. Yakub'a, oğlu Yusuf'a ve O'nun aşığı Züleyha'ya yer vermektedir. Kur'ân-ı Kerim'de kıssası anlatılan peygamberlerden biri de Hz. Yusuf'tur ve bu adı taşıyan uzun bir sûre bulunmaktadır. Anadolu sahasında değişik zümrelere mensup şâirlerden pekçoğu, çeşitli şekillerde Hz. Yakub'a, Hz. Yusuf'a ve Züleyha'ya yer vermişler, hatta "Kıssa-ı Yûsuf, "Yusuf u Zeliha" gibi adlarla müstakil eserler dahi kaleme almışlardır. Mahtumkulu da Hz. Muhammed'e karşı duyduğu sevgiyi anlatırken, Hz. Yakub'un oğluna, Hz. Yusufun da Züleyha'ya olan sevgisini bir teşbih unsuru olarak kullanmıştır. Ali'nin " Kıssa i Yusuf'unun Türkmenler arasında çok sevilip okunduğunu, hatta Türkmen edebiyatının devrindeki temsilcisi sayılması gibi bir temayül bulunduğunu biliyoruz. Mahtumkulu'nun bu unsurları seçmesinde, belki de onların şöhreti etkili olmuştur.

Yakub yurt etti Kenâni.
Oğuldur Mısır sultânı
Misli Yusuf Züleyhâyı,
Seven dek sevmişim seni.

Doğu edebiyatında (Arap, Fars ve Türk) aşkın ve gönüllü olarak çekilen ızdırabın sembolü olmuş kahramanlar vardır. Bu kahramanların en meşhurları da Leylâ ve Mecnûn'dur. Bu adı taşıyan mesneviler her üç edebiyatta da mevcuttur ve Divan edebiyatımızın bu en çok okunan, en güzel eserleri arasındadır. Şâirler kendi aşklarını Mecnûn'un aşkına benzetirler. Hatta - Fuzulî'de olduğu gibi- kendilerini Mecnunla kıyaslayıp daha üstün, daha sadık olduklarını iddia ederler.

Ben de Mecnûndan füzûn aşıklık istidâdı var
Aşık-ı sâdık menem Mecnûnun ancak adı var.

Mecnûn'un aşkı, sadece beşerî bir aşk değildir. Beşerî olarak başlayan ama "ilahî aşk" a dönüşen ve öyle noktalanmış bir macerâdır. Mahtumkulu da sevgisini, böyle meşhur ve müşterek bir ismin aşkına benzeterek anlatmak istiyor:

.....
Onlardır aşkın bünyâdı,
Mecnun Leylâ perizâdı.
Seven dek sevmişim beni

Mecnun'un yanında, müşterek bir sembol isim daha vardır:
Ferhat. Şairimiz sevgisini Ferhat'ın sevgisine de benzetir:

.....
.....
Aşık Ferhat ol Şirin'i
Seven dek sevmişim seni.

Daha çok Halk edebiyatının aşk kahramanları olan Seyfû'l-Mülük
- Mahcemâl, Varka-Gülşen, Aşık Nevruz Gül-Ferhar, Vamık-Azra,
Arzu-Kanber, Tahir-Zühre, Aşık Garib-Şah Senem de tek tek sayılan ve
sevgisini ifâde etmek için faydalanan isimlerdir:

Tutmadı onlar dünyayı,
Kalmadı yâri yarânı
Misli ol Tahir Zühreyi
Seven dek sevmişim seni

Tasavvuf! düşünce "fena" kavramı önemli bir yere sahiptir. Bakî
olan sâdece Allah'tır, diğer varlıkların hepsi geçicidir. Makam, mevki,
dünya zevkleri ve nimetleri... hep geçici olan şeylerdir. O halde önemli
olan, geçici olana bağlanmak değil, bâkî olana sarılmaktır. Bu anlayış
Yunus Emre tarafından çok veciz bir şekilde ifâde edilmiştir:

Mal sahibi mülk sahibi
Hani bunun ilk sahibi
Mal da yalan mülk de yalan
Var biraz da sen oyalan.

Ne varlığa sevinirim
Ne yokluğa yerinim
Aşkın ile avunurum
Bana seni gerek seni

gibi ifadeler, tasavvufi düşüncedeki bu temel anlayışı ortaya koyan güzel mısralardır. Mutasavvıfların bu merkez etrafında dönüp durmalarının başlıca sebebi, dünya aşkının bütün kötülüklerin, fenalıkların ve haksızlıkların yegâne sebebi olduğuna inanmalarıdır. Dünya nimetlerine düşkünlük, Mahtumkulu'na göre din adamlarım bile yoldan çıkarmıştır:

Süthâr bolmuş âdemlerin yarısı.
Yüreğinden çıkmaz boldu karası,
Bu zamanda molla, müftü barısı,
Zekat deyip, illeri gezip başladı.

İşte bütün çekişmelerin, bütün haksızlıkların sebebi ve kaynağı olan "dünyayı kible edinmek" fikriyle Mahtumkulu da mücâdele etmiş, dünyanın herkes için geçici olduğunu bütün insanları kafasına nakş etmeye çalışmıştır:

Bu dünya fânidir, tutmaz binayı
Bu dünyaya gelen geçip baradır.

Şirin şirin salar hesaba dünyâ,
Acı acı koyar azaba dünyâ,
Ne yeltir, ne tuttur bu kahbe dünya
Tuttum tuttum desen kaçıp baradır.

Lokman gibi dertler dermanın kılsan . . . ' ' . ' ' . . . ' '
Süleyman dek deni dermana salsan,
İskender dek yerin yüzünü alsan,
Yere yeksân olup, yer dek bolarsın.

Anadolu sahası şâirleri de aynı şeyi, sâdece kelime farkıyla ifade etmişlerdir: Hâk ile yeksan olmak...

Divanının muhtelif yerlerinde dünyanın fâniliği üzerinde duran Mahtumkulu, bu şiirinde aynı şeyi tekrar ederek bitirmektedir. "Rüstemler kanı?" sorusuyla bu gerçeği bir kez daha ortaya koyduktan sonra sevgisini tekrarlar ve şiirini bitirir.

Bu şiirinde özetle Hz. Peygambere beslediği sevgiyi, çok zengin teşbihler vasıtasıyla ifade ettikten sonra, dünyanın fâni olduğunu vurgulamak istemektedir,

BOLDUM GİRİYÂNE

Yazığım yâd edip yüzüm hâk edip,
Seher nâliş bilen boldum giryâne.
Dîdeden yaş döküp, sînern çâk edip,
Deli dek özümü urdum her yana.

Gönlümü geçirdim cümle cihândan.
Ne cihândan belki, el üzdüm candan,
Hızırdan, İsâdan, Şâh-ı Merdândan,
Himmet istep baktım sû-yı asmâna.

Asmanın yüzünden kehkeşân öçtü,
Nâgehân üç ere nazarım düştü,
İki yeşil giymiş, bir sefid-pûştü.
Gözüm gördü, dilim gelmez fermâna,

Biri gelip elin göğsüme urdu,
Biri bir tîg bilen yüreğim yardı,
Ağzıma ağzın koyup, biri dem urdu,
Derler : " Arzın değil Şâh-ı Merdâne ".

Bunlar böyle digeç dilim açıldı,
Kana kana mey-i muhabbet içildi,
Gönlüme yedi tavr su'al geçildi,
Dedim : " Ruhsat bolsa, gelsin zebâna ".

İki uzun erdir, bir kısa kaddır,
Dediler : " Hoş vakttir, yahşi fırsattır,
'Sözün bolsa, sora' derler, ' ruhsattır ',
Gönle gelen sözün getir beyâna! "

Didim : " Gökten ağır, yerden mert nedir ?
Deryadan bay nedir, taştan saht nedir ?
Oddan yakıcırak buzdan sert nedir ?
Zehirden acırak, nedir bu cânâ ?"

Derler : " Yaman töhmet, ağır âsmandan
Kahırsız, yahşi söz gindir cihândan
Münafığın gönlü saht sengistândan,
Ehl-i kânıg benzer bahr-ı ummana.

Cebr edici sultân yakıcı gözden, " i-
Bahıldan dilesen, soğuktur buzdan, .:
Fakire cebr etmek, zehirdir sûzdan,
Öğüttür bu sözler, bizden nişâne.

Bunlar böyle diğec yerimden turdum,
Yügrüp elim eteğine yitirdim,
Mest boldum, süst boldum, aklım yitirdim,
Gep kelâm tapmadım, kaldım hayrâne.

Derler:" Biz üç kişi bolduk üstadın,
Dâim destân bolsun âlemde adın.
Mahtumkulu, vakttir, iste muradın,
Bu sırrı ahmak açar yâ bir divâne.

Üzerinde durmak istediğim ikinci şiir "Boldum Giryâne" adını taşıyan dîmî-tasavvufî bir şiirdir. Şâirin ehl-i tarik oluşunu ve buna bağlı olarak dilinin çözülüşünü anlattığı bu şiir, bir bilmece, bir muamma kanaati uyandıran dini ve tasavvufî sorularla cevaplarının yer aldığı tipik bir şiirdir.

Mutasavvıflar nezdinde günahlarını hatırlayıp mahcubiyetini ifâde etmek, göz yaşı dökerek Allah'tan mağfiret dilemek çok önemlidir. Bu da özellikle seher vakti yapılır. Mutavavvıflar bir de akıl-aşk mukayesesine çok sık yer verirler, akıl yerine aşkı tercih ederler.

Çünkü akıl dünya ve dünya nimetlerinden, rahat ve huzurdan ferâgat etmeyi değil, tam aksine bunlara sahip olmayı telkin eder. Bir divan şâiri -Hayretî-aklı bir yarasaya aşkı da bir ziyaya benzetererek, aşkı ziyası geldiği zaman akıl yarasasının kendisini duvardan duvara çaldığını söyler:

Tan mıdur ursa bucakdan bucağa huffaş-ı akl
Saldı her tev âleme mihr-i cihân-ârâ-yı ışk.

Mahtumkulu da bu şiirine günahını hatırlayarak seher vakti göz yaşı döktüğünü, deli gibi kendisini her tarafa çaldığını söyleyerek başlamaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi dünya nimetlerinden ferâgat etmek, tarikat ehli için ilk basamaklardan biridir. Gönül "tecelligâh i ilâhi" dir. Bir gönül de iki sevgi bulunamaz; Allah

sevgisinin yerleşebilmesi için, oradan dünya sevgisi çıkarılmalıdır. Şairimiz de aynı anlayışdadır. İkinci dörtlükte, gönlünün bütün cihandan, hatta cāndan feragat edip İsa'dan, Hızır'dan ve "Şah-ı Merdân"dan himmet istediğini söylemektedir. Bu sırada iki yeşil bir de beyaz kıyafetli üç kişiyi görmüş ve nutku tutulmuştur. Üç kişiden biri eliyle göğsüne basmış, diğeri kılıçla yüreğini yarmış ve üçüncüsü de ağzıyla ağzına "dem" vurarak "dileğini Şâh-ı Merdâv e demesini" istemişlerdir. Bu anda şairimizin dili açılmış, aşk şarabını kana kana içmiş ve gönlünde doğan yedi soruyu sormak için müsaade istemiştir. Müsaadeden sonra, şairin sorduğu yedi soru şunlardır:

- 1) Gökten daha ağır
- 2) Yerden daha mert
- 3) Deryadan daha zengin (cömert)
- 4) Taştan daha sert
- 5) Ateşten daha yakıcı
- 6) Buzdan daha soğuk
- 7) Zehirden daha acı olan şeyler nelerdir?

Mecliste bulunanların bu yedi soruya verdiği cevaplarda şu şekildedir:

- 1) Kötü töhmet (asılsız suçlama) gökten daha ağırdır.
- 2) Güzel söz cihandan daha geniştir.
- 3) Kanaat ehli dünya kadar cömerttir.
- 4) Münafığın eönlü taştan daha serttir.
- 5) Zalim hükümdar kordan daha yakıcıdır.
- 6) Kıskaç, cimri buzdan daha soğuktur.
- 7) Fakire yapılan zulm zehirden daha acıdır.

Burada dikkatimizi çeken en önemli şey soruların ve cevapların merkezinde insanın bulunmasıdır. Dinde ve tasavvufta erişilmek istenen şey, insanın çiglikten arınarak pişmesi ve böylece bir takım eksikliklerin, yerini olgunluğa, mükemmelliğe bırakmasıdır. Tasavvufi terimiyle "İnsan-ı kâmil" olmaktır. "İnsan-ı kâmil" her bakımdan model insandır. Herhangi bir tarikata giren kişinin, en pis ve en iğrenç işlerden başlayarak "çile" doldurması, nefsinin terbiye etmesi, kısaca "kâmil insan" olması içindir. Yukarıdaki cevaplar, bize ana hatlarıyla "İnsan-ı kâmil"i yani model insanı vermektedir. Bu insan kimseye asılsız

suçlamada, iftirada bulunmaz, güzel söz söyler, zâlim değil merhametlidir, cimri değil cömerttir, fakire zulmetmeyip yardım eder.

Bu cevaplar karşısında Mahtumkulu, akli başından giderek kendinden geçmiş, kendisine "Âlemde adın destan olsun." denilmiştir. Gerçekten de O'nun adı hem Türkmenler arasında hem de bütün Türklük âleminde "destan" olmuştur...

Şiirlerinde ele aldığı konular, kullandığı teşbihler kadar, Mahtumkulu'nun dili ve ona olan hizmeti de önemlidir. Çünkü onun yaşadığı asır, Türkmenlerde yazı dilinin kuruluş asrıdır. Babası da dahil olmak üzere, daha önceki şâirlerin dilleri Çağatayca'nın çok belirgin tesiri *altındadır*. *Mahtumkulu ise Çağataycayı*, özellikle de Nevâyî'yi çok iyi bilmesine rağmen Türkmençe ile yazmış, Türkmen dilinin yazı ve edebiyat dili haline gelmesinde büyük katkıları olmuştur. Kanaatimizce, Türkmenlerin en büyük, en güçlü şâiri olması yanında, Türkmen diline olan bu hizmeti de onu yücelten unsurlar arasındadır. O Türkmen ruhunu, Türkmen yiğitliğini, Türkmen cesaretini anlatırken, Türkmen dilini kullanmış, kısaca Türkmen'i Türkmençe ifade etmiştir.

Sonuç olarak Mahtumkulu, bir yandan güçlü şiiri ve şiirinde işlediği mahallî, millî ve evrensel değerler, bir yandan da Türkmen diline verdiği hizmetlerle ölümsüzleşmiştir, diyebiliriz.